

UOT: 929.

Aysel Həsənova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Müəllim
[e-mail: ayselhasanova2304@gmail.com](mailto:ayselhasanova2304@gmail.com)

BİBLİOQRAFİYANIN YARANMASI TARİXİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə: Dünya mədəniyyət tarixində XX əsr xüsusi yer tutur. Belə ki, bu dövr təkcə sosial tərəddüdlər dövrü kimi deyil, eyni zamanda elmi-texniki inkişaf sahəsində yeni dövr, əvvəllər mövcud olmayan elmlərin yaranması və formalaşması, həmçinin, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması, yeni bilik sahələrinin, o cümlədən biblioqrafiyanın formalaşması dövrü kimi xarakterizə edilir.

Açar sözlər: biblioqrafiya, sahəvi biblioqrafiya, kitab ticarətinin biblioqrafiyası, pinakoqrafiya, biblioqrafik mənbələr, biblioqrafiyanın biblioqrafiyası, informasiya, biobiblioqrafiya, biblioqrafik jurnal, milli biblioqrafiya.

Giriş. Bəşəriyyətin topladığı biliyin yayılmasında böyük və bəlkə də əsas rolu həmişə kitab oynamışdır. Kitablارın illik artımı 6%-dən çoxdur. Bu böyük axınla gəzmək qabiliyyəti biblioqrafiya tərəfindən təmin edilir, həmçinin bibliqrafiya kompüter texnologiyasının tətbiqi ilə yeni bir mərhələyə daxil olur.

Əsas hissə. Dünyada biblioqrafiyanın inkişafı 3 mərhələdən keçmişdir:

1. Pinakoqrafik mərhələ;
2. Biblioqrafik mərhələ;
3. İnformasiya mərhələsi.

Bəs biblioqrafiya bu mərhələlərin hər birində necə inkişaf etmişdir?

Biblioqrafiyanın inkişafının tarixə qədər mərhələsi – pinakoqrafik mərhələ. Pinakoqrafik mərhələ biblioqrafiyanın başlanğıcı hesab olunur. Bu mərhələ bir sıra ümumi mədəni amillərlə xarakterizə edilir: yazının formalaşması; kitabın istehsalı; kitabın toplanması; kitabın saxlanması.

Biblioqrafik informasiya yaratmaq cəhdləri daha qədim dövrlərdə baş vermişdir. Belə ki, B.A.Semenovker öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, hələ e.ə. III minillikdə, daha dəqiq desək 2600-cü ildə qədim Misir yazılı abidələrində biblioqrafik informasiyanın nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Qədim Misir

yazıçıların bir çox yazılarında bibliografik elementlər mövcud olmuşdur (5; s. 126).

Assuriya kralı Aşşurbanipal tərəfindən e.ə. VII əsrdə (e.ə. 668-635) yaradılmış və Mesopotamiyanın ən böyük kitabxanası hesab olunan Nineva kitabxanasında plitələr arasında kitabxana kataloqlarına rast gəlinmişdir. Kitabxanada tərtib edilən kataloq bu göstəricilərdən ibarətdir: işin adı (birinci xətdə), saxlanılan yer və rəf, işdə xətlərin sayı.

E.ə. V əsrdə artıq Yunanıstanda mirzələri ifadə edən “bibliograf” termini meydana gəlmişdir. Bibliografiyanın meydana gəlməsini ifadə edən növbəti tarixi hadisə e.ə. III əsrdə (240) baş vermiş, tarixdə ilk dəfə bibliografik iş meydana gəlmişdir. Bu dövrdə Misirdə yunan şair, alim, İsgəndəriyyə Kitabxanasının kitabxanaçısı Kallimax tərəfindən “Bütün bilik sahələrində məşhur olanların cədvəli” adlı əsər yazılmışdır. Bu işin fraqmentləri bu günə qədər gəlib çatmışdır. Pinakoqrafik mərhələ öz adını məhz bu əsərin adından götürmüşdür. Belə ki, əsərin adındakı “Cədvəl” sözü – “Pinakes” bu mərhələnin əsasını qoydu.

Biobibliografiya janrının meydana gəlməsi. Biobibliografiya janrının inkişafı qədim antik dövrə təsadüf edir. Belə ki, IV əsrdə kilsə yazıçısı, latın dilində “Bibliya” müəllifi İeronim Stridonskiy tərəfindən tərtib olunmuş “Məşhur qəhrəmanların siyahısı” adlı əsərdə 135 nəfər kilsə yazıçısı haqqında biobibliografik və bibliografik informasiya verilmişdir. Əsər biobibliografik lüğətlərin ilkin nümunəsi hesab olunur. Bu əsərdə tövsiyə bibliografiyasının əlamətlərinə rast gəlmək mümkündür. Belə əsərlər xristian yazıçılarla bütpərəst və kafir yazıçıları fərqləndirmək üçün tərtib edilirdi (2; s. 43).

Kilsə mətnlərinin oxunmasına xidmət edən bibliografik vəsaitlər və siyahılar orta əsrlərdə daha geniş yayılmışdır. Bu əsərlərin önəmi ideoloji mübarizə zamanı bütpərəstliyə qarşı kilsə və dövlətin birgə fəaliyyətini genişləndirməsi ilə əlaqələndirilirdi. Ona görə də İ.Stridonskinin əsəri kilsə tarixi və ilk xristian ədəbiyyatının ən önəmli qaynaqlarından biri kimi bir neçə əsr önəmini saxlamışdır. Əsər hələ də kilsə tarixi və ilk xristian ədəbiyyatının ən önəmli qaynaqlarından biri kimi qəbul olunmaqdadır.

IX əsrdə ədəbiyyatın və bibliografiyanın inkişafını təmin edən “Kitabxana” əsəri meydana gəldi. Əsərin müəllifi Konstantinopol keşişi Fotiya hesab olunur.

Erkən orta əsrlər Avropa mədəniyyəti tənəzüllə xarakterizə olunur. Bu

dövrə biobibliografik lüğətlərin yaranması ancaq 3 ölkədə - İspaniya, Almaniya və İngiltərədə müşahidə edilirdi.

XI və XIII əsrlərdə bir sıra kilsə yazıçılarının biobibliografik lüğətləri və bibliografik vəsaitlər meydana gəldi. XV əsrin sonlarında çap bibliografik göstərici nəşr olundu. Bu, alman kilsəsinin üzvü, kilsə kitabxanasının təşkilatçısı (burada 2 min kitab toplanmışdı) İonna Tritxeymin (1462-1516) “Kilsə yazıçı-
larının kitabı” (1494) idi. Burada 936 müəllifin 9 min çap və əlyazma kitabının bibliografik təsviri əks olunmuşdur. Bu işə ilk dəfə köməkçi əlifba göstəricisi tərtib edilmişdir. Ona görə də bu əsər “müasir bibliografik vəsaitin birinci tipi” hesab olunur. Bununla da bibliografiyanın tarixəqədərki dövrü başa çatır və bibliografiyanın tarixi başlanır.

Bibliografiyanın formalaşmasının ikinci mərhələsin – “Bibliografik” mərhələ. Bu dövrdə kitab çapının meydana gəlməsi bibliografik vəsaitlərin bütün növlərinin və metodologiyasının formalaşmasına güclü təkan vermişdir. K.R.Simon bibliografiya barədə qeydlər apararkən yazır ki, “Bibliografiyanın tarixi mətbəənin yaranması ilə başlayır. Kitablarn adları dəyişir, dövriyyəsi kəskin artır. Ona görə də kitablar haqqında informasiyaya ehtiyac yaranır” (5; s. 147).

Bu dövrdə bibliografiyanın inkişafı özünü 5 formada göstərməyə başlayır:

1. Kitab ticarətinin bibliografiyası: bu bibliografiyanın məqsədi kitabı əmtə kimi öyrənməkdir. Almaniyada 1834-cü ildən etibarən “Alman Kitab Ticarətinin Bibliografiyası” jurnalı yerli kitab bazarında yeni kitabların qeydiyyatını aparmışdır.

Böyük Britaniyada mövcud bibliografik qeydlərin aparılması 1950-ci ilə qədər kitabçı Sampson Lou və onun Publishers Circular şirkətinin adı ilə, 1950-ci ildən sonra J. Whitaker Sons Ltd. nəşriyyat şirkəti və onun Bookseller jurnalının adı ilə bağlıdır.

Danimarkada isə kitab ticarətinin və bibliografiyasının yaranması 1951-ci ildə nəşrə başlayan “Danimarka kitablarının siyahısı” adlı bibliografik vəsaitin adı ilə əlaqələndirilir.

1863-cü ildə İsveç nəşirləri Assosiasiyası “İsveç kitab satışının bibliografiyası”nı çap etməyə başladı. 1873-cü ildə isə Madrid kitab-ticarət şirkətinin sahibi Murillo “İspan kitab ticarətinin bülleteni”ni illik nəşr etməyə başladı. 1901-ci ildə vəsait “İspan bibliografiyası” adı ilə İspan Kitab Müşavirlər Birliyinin

orqanına çevrildi.

1861-ci ildən 1868-ci ilə qədər Florensiyada Molini tərəfindən özəl nəşriyyatların təşəbbüsü ilə aylıq İtalyan biblioqrafiya jurnalı nəşr olunmuşdur. Beləliklə, XIX əsrdə kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyası sahəsində bir sıra biblioqrafik nəşrlər yaradılmışdır. Bu nəşrlər biblioqrafik göstəricilərin hazırlanmasında, yığılmasında və tərtib olunmasında çoxsaylı ənənələrin başlanğıcı hesab olunur (3, s. 123).

Ümumiyyətlə, kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyası təcrübəsi milli şəraitdən asılıdır. Bununla belə, dünyanın bir çox ölkələrinin kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyasına aid olan ümumi nümunələrə rast gəlmək mümkündür. İngiltərədə, ABŞ-da, Almaniyada və Fransada kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyasının ortaya çıxması, inkişafı və müasir təcrübəsi tarixində tarixi yolun öyrənilməsi mütləqdir. Müasir kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyası sistemlərinin fərqli bir xüsusiyyəti onların iki səviyyədə olmasıdır: birinci səviyyə “ümummilli” səviyyə və ikinci səviyyə əks olunan sənədlərin əhatə prinsipləri ilə müəyyənləşdirilmiş “firma” səviyyəsi.

Birinci səviyyə çap nəşrlərinin bütün növlərini əks etdirən biblioqrafik göstəricilərlə nümayiş etdirilir. İngiltərədə bu nəşrlər Britaniya Milli Biblioqrafiyası, Fransada Fransa Milli Biblioqrafiyası, Almaniyada Alman Milli Biblioqrafiyası, Avstriyada Avstriya Biblioqrafiyası və s. adlanır.

Eyni zamanda Böyük Britaniyada oxşar məlumatlar Həftəlik Kitab jurnalının eyni adlı bölməsində, Fransada Kitab satışı jurnalının Kitab evi bölməsində nəşr olunur.

Perspektiv biblioqrafik məlumatlar adətən peşəkar dövrü nəşrlərin müvafiq bölmələrində və ya müstəqil məlumat kitablarında toplanır.

İkinci səviyyə – “korporativ” – fərdi nəşriyyat və kitab satışı şirkətləri ilə təmsil olunur. Belə nəşrlərin təhlili göstərir ki, hər bir şirkət (nəşriyyat, topdan, pərakəndə) öz inkişaf sisteminə malikdir, bu tədricən formalaşmışdır və şirkətin inkişafı, onun profili və ixtisaslaşmasının xüsusi şərtləri mövcuddur.

Inkişaf etmiş ölkələrdə kitab ticarətinin və nəşrinin biblioqrafiyasının inkişafının hazırkı mərhələsi yüksək avtomatlaşdırma səviyyəsinə, fərdi firmalara və bütün ölkənin kitab işinə xidmət edən böyük informasiya sistemlərinin yaradılmasına səbəb olur. İnformasiya sistemləri bir dövlətin hüduqlarından kənara çıxır. Beləliklə, 1991-ci ildə kitab ticarətində fransız və ingilis televiziya sifariş

sistemləri arasında hər iki ölkədə kitab mağazaları özləri kimi asanlıqla digər nəşirlərdən sifariş ala biləcək əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanır. Kompüter avadanlığı nəşriyyat və kitab satış şirkətlərinin bölmələrində geniş yayılmışdır.

2. Qadağan olunmuş bibliografiya: bu bibliografiya dinə qarşı formalaşmış ədəbiyyatın yayılmasının qarşısını almağa xidmət edirdi.

3. Elmi-köməkçi bibliografiya: XVI əsrdə elmi məqsədlər üçün bibliografik işlər, yəni elmi-köməkçi bibliografik göstəricilər meydana gəldi.

4. Sahəvi bibliografiya: XVI əsrdə böyük sənəd kütləsi özündə ayrı-ayrı elm sahələrinə dair informasiyanı əks etdirirdi. Sahəvi bibliografiyanın məqsədi bu sənəd kütləsini bibliografik aspektdən öyrənməkdir.

5. Milli bibliografiya: Milli bibliografik göstəricilərin əsas əlaməti bibliografik təsvirini əks etdirdiyi sənədlərin milli xüsusiyyətlərə, yəni müəyyən bir dil və ya ərazi prinsipi ilə tərtib olunması ilə bağlıdır.

Sahəvi bibliografiyaya dair tarixi mənbələr. XIX əsrin əvvəllərində elmin ixtisaslaşması sahəvi bibliografiyanın formalaşmasına gətirib çıxardı. Belə ki, bu illərdə meydana gələn bibliografik məzmunlu əsərlər bir sıra bilik sahələrini əhatə edirdi. Belə əsərlər universal və sahəvi bibliografiyalar arasında aralıq mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan, ilk növbədə, Hottingen Universitetinin tanınmış professoru və kitabxanasının direktoru Ceremi Devid Reussun (J.D.Reuss, 1750-1837) işini qeyd etmək lazımdır.

Ceremi Devid Reussun “Elmi Cəmiyyətlər tərəfindən nəşr olunan tədqiqatın repertuari” əsəri. Reussun tədqiqatı 1800-cü ildən – yarandığı tarixdən etibarən, müxtəlif Avropa ölkələrindəki akademiya və cəmiyyətlər tərəfindən dərc edilmiş jurnalları və davam edən nəşrləri əhatə edir. Tədqiqat “Elmi Cəmiyyətlər tərəfindən nəşr olunan tədqiqatın repertuari” adlanır və 16 cildə ibarətdir. Tədqiqatın I-II cildində ümumi təbiət tarixi, zoologiya, botanika və mineralogiya məqalələri; III cild – kimya və metallurgiya sahəsi; IV cild – fizika; V cild – astronomiya; VII cild – riyaziyyat, mexanika, hidrostatika, hidrolika, aerostatika, texnologiya, tikinti, dəniz və hərbi sənət; VIII cildə tarix və köməkçi tarix fənləri; IX cild – filologiya, dilçilik, qədim yunan yazıçıları, latın yazıçıları, şeir, ritorika, qədim incəsənət, rəsm və musiqi; X-XVI cildləri tibb və cərrahiyə üzrə məqalələri əhatə edir. Hər bir cildə material elmlərə əsasən sistemləşdirilmişdir. Tədqiqatın ensiklopedik xarakterinə baxmayaraq, burada 19-cu əsrin birinci yarısının alimləri tam əhatə edilməyib.

Reuss tədqiqatında dövründə tanınan bütün elmləri əhatə etməyə çalışmışdır (hüquqi elmdən başqa). Lakin tədqiqata daxil edilən materialın həcmi tədqiqatın ümumi həcmindən artıqdırsa, eyni elm sahəsinə aid olan ədəbiyyat bir neçə cildə verilir. Məsələn, tibb ədəbiyyatı X-XVI cildlərdə olmaqla yeddi cildə verilmişdir (4; s. 42).

Cohan Samuel Erşin “Alman ədəbiyyatı kitabçası”. XIX əsrin əvvəllərində sahəvi bibliografiyanın digər əsas nümunəsi Cohanın əsəridir. Cohan Samuel Erş Halle Universitetinin Coğrafiya və statistika kafedrasının professoru idi. Onun bibliografik əsəri “Alman ədəbiyyatı kitabçası” adlanır. Burada XVIII əsrdən başlayaraq nəşr olunan ədəbiyyat əks edilmişdir. Əsərin ilk versiyası alimin sağlığında nəşr edilmişdi. Əsərin ikinci versiyası isə alimin ölümündən 12 il sonra nəşr olunduğundan bu versiyada kollektiv əmək nəzərə çarpır. Erşin “bibliografiyası”nda filologiya, fəlsəfə və pedaqogika, teologiya, hüquq və siyasət, ədəbiyyatşünaslıq və incəsənət tarixi, tibb, riyaziyyat, təbiət elmləri, sənətkarlıq, hərbi işlər və müxtəlif sənətkarlıq, tarix və onun köməkçi fənləri əhatə edilmişdir. Əsərin ikinci versiyası qarışıq ədəbiyyatı əhatə edir. Tədqiqatın ilk nəşri 1819-cu ildə nəşr edilmişdir. Reuss və Erş öz bibliografiyalarını müəyyən bir dövrə görə məhdudlaşdırmışlar.

Poggendorfun “Lüğəti”. 1858-ci ildə Poggendorf tərəfindən tərtib edilmiş, həqiqi elmlər tarixinin bioqrafik-ədəbi lüğəti riyaziyyatçılar, astronomlar, fiziklər, kimyaçılar, geoloqlar və s. həyatına və əsərlərinə istinadlar olan böyük biobibliografik lüğətin ilk nəşri ortaya çıxdı. 1863-cü ildə “Lüğət”in iki cildi nəşr edildi. Bu cildlərdə qədim dövrdən 1857-ci ilə qədər təbii, tibbi və texniki elmlərə dair, həmin sahənin mütəxəssis – alimlərinin əsərləri haqqında qısa bioqrafik məlumatlar və təlimatlar verilmişdir. Mükəmməllik, dəqiqlik, ixtisaslı yanaşma və seçilmə səbəbi ilə bu iş dərc olunduqdan sonra keçən yüz il ərzində özü üçün əvəz tapa bilmirdi. Lüğət eyni zamanda elmi tərcümələr, elm tarixinə dair bibliografiya, təbii-elmi və texniki elmlərin ümumi bibliografiyası kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Poggendorfun bibliografiyası ilə yuxarıda bəhs edilən Reuss və Erş bibliografiyalarının tematik fərqlərindən əlavə Poggendorfun lüğəti ilə Reuss və Erş bibliografiyası arasındakı tipik fərq xüsusilə vurğulanır. Əslində, Poggendorfun “Lüğət”i elm tarixinə dair dərslik olması nəzərdə tutulurdu.

London Kral Cəmiyyətinin “Elmi məqalələr kataloqu”. Böyük Britaniyanın London Kral Cəmiyyəti tərəfindən hazırlanmış “Elmi məqalələr kataloqu” 1858-ci ildə nəşr edilməyə başlamışdır. “Kataloq” təbiət elmləri üzrə yüksək ixtisaslı bir oxucu üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onun ilk altı cildi 1867-ci ilə qədər nəşr olunmuşdur. Burada təbiət elmlərinə dair retrospektiv ədəbiyyat öz əksini tapmış və 1800-1863-cü illərdə nəşr olunan məqalələr haqqında bibliografik informasiya verilmişdir. Eyni zamanda ingilis, fransız, alman, italyan dilində, İsveç və Hollandiyada nəşr olunan 1500-dən çox jurnal öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın 1864-1873-cü illərdə nəşr olunan VII-VIII cildlərində, 1874-1883-cü illərdə nəşr olunan IX-XII cildlərində, 1884-1900-cü illərdə nəşr olunan XIII-XIX cildlərində digər dillərdə (rus, çex, macar, rumın, ispan və s.) nəşr olunan məqalələr də əhatə edilmişdir.

XIX əsrdə təbii elmlərin inkişafı ilə maraqlanan hər kəs üçün, bununla yanaşı, təbii elmlər üzrə bütün əsas məqalələrin, həmçinin köməkçi sistematik və mövzu göstəricilərinin əsas göstəriciləri hesab olunan London Kral Cəmiyyətinin ilk tədqiqatları şirkətin maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar tamamilə həyata keçirilmədi. Bu problemi həll etmək məqsədilə Cəmiyyət “Kataloq”un dərc olunması üçün hökumətdən subsidiya aldı. Buna baxmayaraq, kataloqun yalnız əsas göstəricisi dərc edilmişdir. Yardımçı göstəricilərə gəldikdə, yalnız riyaziyyat, mexanika və fizika göstəriciləri 3 cildə, 4 hissədə gecikmə ilə nəşr olundu.

London Kral Cəmiyyətinin “Elmi Ədəbiyyatın Beynəlxalq Kataloqu”. London Kral Cəmiyyətinin adı təbii elm ədəbiyyatının cari göstəricisindən başqa bir böyük bibliografik nəşr ilə əlaqələndirilir. Cəmiyyət artıq birbaşa tərtibatçı kimi deyil, bir redaktor və nəşir kimi çıxış edirdi. “Elmi Məqalələr Kataloqu-nu” uzun müddət sistemli şəkildə davam etdirən cəmiyyətin növbəti tədqiqatı “Elmi Ədəbiyyatın Beynəlxalq Kataloqu”dur. Maliyyə səbəbləri ilə, yeni əsr üçün “Elmi Məqalələr Kataloqu”nun nəşrinin davam etdirilməsinə nail olmaq mümkün deyildi.

London Kral Cəmiyyəti bir çox ölkələrin (eləcə də Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyası da daxil olmaqla) elmlər akademiyaları və digər aparıcı elmi qurumlarına çevrilmişdir.

Bibliografiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın birinci praktiki təcrübəsi, yuxarıda “Elmi ədəbiyyatın beynəlxalq kataloqu” adlandırılmışdır. Sələfindən fərqli olaraq, bu “Kataloq”, tam mənada çox bölməli bir bibliografiya idi və

materialları sistemli şəkildə 17 bölmədə qruplaşdırılmışdır. Hər bir bölmə xüsusi bir elm üzərində birləşdirilmiş materiallardan ibarətdir. Lakin Birinci Dünya Müharibəsi bu möhtəşəm tendensiyanı məhv etdi və artıq 1914-cü il göstəriciləri gecikmələrlə nəşr olundu.

“Elmi ədəbiyyatın beynəlxalq kataloqu” haqqında alimlər tərəfindən maraqlı bir statistik təhlil aparılmışdır. E.V.Helm “Müasir sivilizasiyanın böyüməsi ilə bağlı statistik biblioqrafiya...” adlı tədqiqat işində 1901-1913-cü illərdə “Kataloq” haqqında məlumatları ümumiləşdirən bir sıra cədvəllər verdi (1; s. 13).

Helm tərəfindən hazırlanan cədvəllərdən və onlara verilən şərhlərdən bəlli olur ki, varlığının ilk üç ilində “Kataloq” 1903-1904-cü illərdə olan 4524 dövrü nəşri, sonrakı on ildə 2866 ədəd nəşri əhatə etmişdir. Beləliklə “Kataloq” 8228 jurnalı əhatə edə bilmişdir. Tədqiqatın beynəlxalq xarakterinə və ən geniş məlumata malik olmasına baxmayaraq, “Kataloq” 1901-1913-cü illərdə buraxılmış bütün ədəbiyyatı əhatə edirdi. Biblioqrafik təsvirlərin sayı illik 43.440-dan (1901) 1913-cü ilədək 62.799-a artmışdır. Bütün illər ərzində biblioqrafiyaya informasiyanın seçilməsi şərtləri çox sərt olmuşdur.

Biblioqrafik jurnalın meydana gəlməsi. İki dünya müharibəsi arasındakı intervalda biblioqrafik göstəricilər nəşr edilməsə də, 1940-cı ildə Fransada biblioqrafik jurnal meydana çıxmışdır. Jurnalda riyaziyyat, fizika və kimya elmləri, mühəndislik, biologiya və fəlsəfi elmlərdə fərqli dillərdə jurnal məqalələrinin məzmunu barədə məlumat verilmişdir. Jurnal Milli Elmi Tədqiqatlar Mərkəzinin orqanıdır və təxminən 5000 dövrü nəşr siyahısını göstərir. Onun orijinal adı “Analytical Bulletin” idi, daha sonra “Signal Bülleteni” adı ilə əvəz olundu.

Biblioqrafiyanın biblioqrafiyası. Biblioqrafiyanın ən geniş yayılmış və müasir dövrdə daha geniş yayılmış istiqamətlərindən biri də biblioqrafiyanın biblioqrafiyası hesab olunur. Biblioqrafiyanın biblioqrafiyası biblioqrafik materiallar haqqında informasiyanı öyrənir. Biblioqrafiyanın qlobal biblioqrafiyası dünya miqyasında biblioqrafik istehsalın artması səbəbindən getdikcə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk dəfə 17-ci əsrdə biblioqrafiyanın retrospektiv biblioqrafiyası ortaya çıxdı, 1812-ci ildə isə dərslik dərc edildi.

Biblioqrafik materiallara əlavə olaraq qeyri-biblioqrafik materiallar da çap olunur. Bu materiallara universal və sahəvi ensiklopediyalar, izahlı, linqvistik və terminoloji lüğətlər, müxtəlif statistik, tarixi, coğrafi və siyasi illüstrasiyalar, tərcümələr və s. daxildir.

“Reference Guide” əsəri. Müasir universal biblioqrafik vəsaitlərin daha geniş çeşidi ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada və Almaniyada nəşr olunmuşdur. 1902-ci ildən 1976-cı ilə qədər ABŞ-da “Reference Guide” adlı vəsaitin 9 nəşri çap olunmuşdur. Vəsait Kriger, Hedge, Vinşel, Şihay tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu vəsaitdən müxtəlif ölkələrdə nəşr olunmuş ensiklopediyalar, lüğətlər, bəzi dərslilər, dünya kitabxanalarının kataloqları, ayrı-ayrı nəşr edilmiş biblioqrafik göstəricilər haqqında məlumat əldə etmək mümkündür. Vəsaitdə ilk öncə Amerika və Kanada nəşrləri, daha sonra ingilis, alman və fransızca dərc edilmiş nəşrlər, sonra keçmiş SSRİ-nin və ictimai kitabxanaların vəsaitlər toplanmışdır. Sonrakı illərdə bu nəşrlərin əhatə dairəsi genişlənmiş, vəsaitə humanitar ədəbiyyat daxil edilmişdir. Vəsaitin son nəşrlərində dərc edilən material beş hissəyə bölünür: A – ümumi məlumat kitabları; B – humanitar; C – sosial elmlər; D – tarix və regional tədqiqatlar; E – dəqiq və tətbiqi elmlər. Materialların bölmələrində nəşrlər nəşr növləri üzrə yerləşdirilir. Vəsaitin hər bir nəşrində bir köməkçi aparat da (müəlliflər, başlıqlar, mövzu və coğrafi başlıqlar) verilmişdir.

Albert Valdordun əsəri. 1959-cu ildə İngilis Kitabxana Assosiasiyası Albert Valdord tərəfindən tərtib edilən soraq materialları üçün vəsait nəşr olundu. Müəllif əvvəlcə ingilis dilli oxucu üçün nəzərdə tutulmuş və əsasən ingilis ədəbiyyatını əhatə edən məlumat kitabını yaratmağı nəzərdə tutmuşdur. 1959-cu ildən 1980-ci ilədək “Biblioqrafiya”nın 4 nəşri çap edilmişdir. Vəsaitin sonuncu nəşri üç cildə (1980-ci ildə) hazırlanmışdır: birinci cildə təbii elmi və texnologiya üzrə; ikinci cildə sosial elmlər üzrə; üçüncü cildə dilçilik, incəsənət, ədəbiyyat, eləcə də universal məzmununda ədəbiyyat əhatə edilmişdir. Vəsaitdə son illərdə nəşr olunan biblioqrafik nəşrlərə diqqət yetirilir. Keçmiş SSRİ-nin nəşrləri də daxil olmaqla digər ölkələrdə (ABŞ, Almaniya, Fransa) nəşr olunan ingilis nəşrləri üstünlük təşkil edir. Material UOT üzrə qruplaşdırılmışdır.

Luis Malselin “Biblioqrafik mənbələr” əsəri. Fransada 30 ildən çox biblioqrafiyanın tədrisi ilə məşğul olan Fransız kitabxanalar şöbəsinin biblioqrafik informasiya mərkəzinin rəhbəri, məşhur biblioqraf Luis Malsel biblioqrafiya sahəsində xidmətlərinə görə Fəxri Legion mükafatına layiq görülmüşdür. Malselin vəsaiti “Biblioqrafik mənbələr” adlanır, üç cild və dörd kitabdan ibarətdir. Birinci cild ümumi biblioqrafiya mənbələrinə və universal biblioqrafiya materiallarına həsr olunub. Burada biblioqrafik materiallar, ümumi biblioqrafiya, çap olunmuş kataloqlar, ensiklopediyalar, biblioqrafik lüğətlər, dövrü nəşrlərin biblioqrafiyası

və s. verilib. İkinci cildə bədii və ədəbi materiallar, üçüncü cildə dəqiq və tətbiqi elmlər üzrə materiallar daxildir. Cildlər daxilində material elmlərə uyğun sistemli şəkildə təşkil edilir. Hər bir cildin sonunda köməkçi aparat verilmişdir. Beləliklə, “Bibliografik mənbələr” qiymətli və zəngin materiallardan ibarətdir.

V.Totoka və R.Vaytselin “Bibliografik məlumat kitabı”. 1954-cü ildə Almaniyada Bibliografçılar V.Totoka və R.Vaytselin “Bibliografik məlumat kitabı”nın ilk nəşri çap edilmişdir. 1972-ci ildə 4 nəşri çap olunmuşdur. Vəsait iki hissədən ibarətdir. Birinci hissəyə universal bibliografik dərsliklər, universal ensiklopediyalar və bibliografik vəsaitlər daxildir. Vəsait Avropa ölkələrində, keçmiş SSRİ-də və ABŞ-da dərc olunan bibliografik kitabların yalnız coğrafi, şəxsi, tematik göstəricilərindən ibarətdir. Vəsaitə köməkçi aparat verilmişdir.

Teodor Bestermanın “Dünya Bibliografiyasının bibliografiyası”. Bibliografik materialların ən böyük retrospektiv göstəricisi 1965-1966-cı illərdə nəşr olunan məşhur ingilis bibliografi Teodor Bestermanın “Dünya Bibliografiyasının bibliografiyası” adlı tədqiqat işidir. Vəsait beş cildədən ibarətdir. T.Bestermanın vəsaiti XV əsrdən başlayaraq 1963-cü ilə qədər müxtəlif ölkələrdə kitab və jurnal şəklində nəşr olunan bibliografik əsərləri əhatə edir. Vəsaitdə materiallar əlifba ilə yerləşmişdir, köməkçi aparat verilmişdir. Bütün təsvirlər orijinal dilində verilir. Bibliografik təsvirlərə annotasiya verilməmiş, bəzi hallarda qeydlər əlavə edilmişdir. Vəsait əhatə etdiyi materialların sayına və onların xüsusiyyətlərinə görə dünya üzrə tək göstəricidir. Buna baxmayaraq, vəsaitin bir sıra mənfi cəhətləri var. Belə ki, vəsaitdə universal kitabxanaların çap olunmuş kataloqları haqqında heç bir məlumat yoxdur; xəritələr haqqında bibliografik məlumat yoxdur; mövzu qruplaşması üçün zəruri olan arayışlar və mənbələr verilməmişdir. Bütün bu çatışmazlıqlarına baxmayaraq, vəsait dünyada bibliografiyanın bibliografiyası istehlakçılarının müxtəlif kateqoriyaları və kitabxanalar üçün ən mühüm istinad mənbəyidir.

Bibliografiyanın inkişafının sonuncu mərhələsi – informasiya mərhələsi. Bu mərhələ informasiya mərhələsində yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar bibliografik məlumatların yaradılması və yayılmasında yeni imkanlar yaranması ilə əlaqələndirilir. Kompüter texnologiyasının inkişafı məşinlə oxunan bibliografik məlumat daşıyıcılarının yaradılmasına gətirib çıxardı. Artıq XX əsrin 70-80-ci illərində bibliografiyanın avtomatlaşdırılmasına başlandı.

Nəticə və elmi yenilik. Beləliklə aparılan araşdırma nəticəsində məlum olur ki, biblioqrafiyanın yaranması və formalaşması üç əsas mərhələdən keçmişdir. Hər bir mərhələdə biblioqrafiyanın formalaşmasının özünə məxsus əlamətləri meydana gəlmişdir. Bu əlamətlər bir-birindən fərqli biblioqrafik əsərlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Məzmununa görə həmin əsərlər bütün dövrlərdə aktuallığını qorumağı bacarmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Веревкина А. Н. Всемирные информационно-библиографические системы: лекция /А. Н. Веревкина, Е. Г. Симонова. – М. 1986. –35 с.
2. Грузинова Л. Б. Иностранная библиография: учеб. пособие / Л. Б. Грузинова; Моск. Гос. Ун-т печати. – М. МГУП, 2006. – 98 с.
3. Гудовщикова И. В. Общая иностранная библиография: учеб. / Гудовщикова И. В. , Лютова К. В. – М. : Книга, 1978. – 224 с.
4. Лютова К. В. Общая международная библиография: учеб. пособ. / К. В. Лютова. – Л. , 1976. – 70 с.
5. Симон К. Р. История иностранной библиографии: [монография] / К. Р. Симон. – М., 2010. – 846 с.

Айсель Гасанова

ИСТОРИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИИ БИБЛИОГРАФИИ

Резюме: XX век занимает особое место в истории мировой культуры. Таким образом, данный период характеризуется не только как период социальной неопределенности, но и как новый период в области научно-технического развития, появления и становления ранее не существовавших наук, а также информатизации общества, формирование новых областей знаний, в том числе библиографии.

Ключевые слова: библиография, отраслевая библиография, книготорговая библиография, пинакография, библиографические источники, библиографическая библиография, информация, биобиблиография, библиографический журнал, национальная библиография.

Aysel Hasanova

HISTORY AND STAGES OF DEVELOPMENT OF BIBLIOGRAPHY

Summary: The twentieth century occupies a special place in the history of world culture. Thus, this period is characterized not only as a period of social uncertainty, but also as a new period in the field of scientific and technological development, the emergence and formation of previously non-existent sciences, as well as the informatization of society, the formation of new areas of knowledge, including bibliography.

Key words: bibliography, industry bibliography, bookselling bibliography, pinacography, bibliographic sources, bibliography of bibliography, information, biobibliography, bibliographic journal, national bibliography.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 14. 01. 2022

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

Filologiya elmləri doktoru, professor Gülşən Əliyeva-Kəngərli